

Bediüzzaman'da Muhabbet

"Bütün kâinâtın mâyesi muhabbettir. Bütün mevcudatın harekâtı muhabbettir. Bütün mevcudattaki incizab ve cezbe ve câzibe kanunları muhabbettendir." (Sözler, s. 624)

TAKDİM:

[Bediüzzaman](#)'ın gerek tefekkür hayatında ve gerekse ameli ve tatbiki hayatında muhabbet ve sevgi müstesna bir yer tutar. Hatta Kur'an'a hizmet maksadıyla açtığı yolda gidenlere kazandırdığı mücadele ve hizmet metodunda da muhabbet öncelikli bir düsturdur. Ona göre sadece insan değil, bütün varlık alemi -canlısıyla, cansızıyla kâinâttaki her şey, Allah'ın muhabbetinin bir eseri olarak vücuda gelmiştir.

Bu çalışmamızda, Bediüzzaman'ın kendi ifadelerinden hareketle, söylediğimiz hususların köşe taşlarını koymaya çalışacağız. Şu halde burada yapacağımız tahlil mümkün merteye daraltılmış ve sınırlı bir açıklama olacaktır. Buna rağmen, kısa kısa, yaratılış ve insanla ilgili bazı telakkilere de temas edeceğiz. Çünkü muhabbet bahsini hakkıyla kavrayabilmek için, konunun "yaratılış" planında ele alınarak, önce kâinâtın yaratılışının ve sonra da kâinât içerisinde insanın yerinin belirtilmesi ve bunların vücuda gelişlerinde muhabbetin oynadığı rolün belirtilmesi gerekmektedir. Esasen Bediüzzaman'ın bu meselelere temas eden açıklamaları, birbirinden ayrılmayan bir bütün teşkil eder ve muhabbet de bu bütünün temelinde ve harcında yer alır.

Biz konuyu, bir kısım teferruata inerek fazla dağıtmayacağız. Bahsin vüs'atini göstermek amacıyla önce ana noktalara yer veren bir çerçeve sunup, sonra muhabbetin hassaten insan ve beşeri münasebetlerle ilgili kısmı üzerinde duracağız.

Muhabbet Nedir, Sebebi Nedir?

Mevzuya girerken, hemen belirtelim ki, İslam âlimleri eskiden beri bu hususta ciddi tahlillerde bulunmuşlardır. Hemen hepsi muhabbetin hakikati ve mahiyeti konusunda benzer şeyler söylemişlerdir. Mesela Gazali, muhabbetin marifet ve idrakle hâsıl olduğunu belirttikten sonra, idrak edilmesinde lezzet ve rahatlık duyulan her şeyin idrak edicinin yanında mahbûb yani sevimli olduğunu belirtir. Bu sadede yaptığı açıklamalardan sonra, muhabbetin mahiyetini (hakikatını): **"Muhabbet, lezzet veren şeye (insan) tabiatının meylinde ibarettir"** diye açıklar.²

Müteakip açıklamaların daha iyi anlaşılmasında, muhabbetin asıl itibariyle meyil olarak anlaşıldığını bilmede gerek var. Muhabbetin sebepleri konusunda da İslam

---

âlimleri ortak görüşleri paylaşır: Başlıca şu birkaç sebeple insanlar muhabbet ediyorlar:

1. Faydalanma, menfaat görme itikadı ve bunu takip eden meyil.
2. Hoşa giden, zevk alınan şeyler: Bunlar, hislerin hoşlandığı maddî güzellikler olabilir, bu açıdan beş duyu organından her biriyle ilgili güzellikler vardır. Aklın hoşlandığı güzellikler ise manevidir yani faziletlerdir. İnsana yapılan ihsan veya gelecek zararlardan koruma da sevilen güzelliklerdendir.³
3. Gazalî "güzel" in de zâtı icabı sevildiğini belirttiği gibi, "uygunluk ve birbirine benzemekliğin (= tenâsüb ve müşâkele)" de bir sevgi vesilesi olduğunu ilave eder ve misal olarak çocuğun çocukla, âlimin âlimle daha iyi anlaştıklarını hatırlatır. ⁴ Bediüzzaman, bu klasik açıklamayı bir yerde Seyyid Şerif Cürcânî'ye nisbetle kaydetmekten başka⁵ eserlerinde başka sebepler üzerinde de durur. Mesela "Muhabbetin sebebi ya "kemâl"dir, zira kemâl, zâtında sevilir; yahut "menfaat"tir, yahut "lezzet"tir; veyahut "hayriyyet"tir, ya bunlar gibi bir sebep tahtında muhabbet edilir"⁶ der.

Bediüzzaman, muhabbetin çeşitli şekillerde ifade ettiği sebeplerini çoğu kere "cema", "kemâl" ve "ihسان" diye özetler.

Muhabbet, Âlemin Mayasında Var

Öncelikle belirtelim ki, [Bediüzzaman](#)'a göre, muhabbet, Gazali'nin zıddına⁷ sadece canlıları ilgilendiren, onlarda bulunan bir vasıf değildir. Bütün mevcudatın ve yaratılışın ortak vasfıdır. Şöyle der: "Bütün kâinâtın mâyesi muhabbettir. Bütün mevcudatın harekâtı muhabbettir. Bütün mevcudattaki incizab ve cezbe ve câzibe kanunları muhabbettendir" Hatta ona göre, bir şey yaratılınca , o şeyin mahiyetinde ilk teşekkül ediveren temel vasıflar öncelikle çeşitli derecelerdeki muhabbettir. Şöyle der:

*"İrade-i ezeliyeden gelen "**Kün (= Ol!)**" emr-i ezelişine mümkinatın itaatı ve imtisalinde -yine iradenin tecellisi olan- meyil ve ihtiyaç ve şevk ve incizab; birden beraber mündemiçtir ."*⁸

Burada öz olarak üç unsura yer verildiği söylenebilir, zira ileriki tahlillerinde de göreceğimiz üzere, Bediüzzaman merhum, bu ibarede geçen "**meyil**", "**şevk**" ve "**incizab**" kelimelerini "muhabbet" in alt ve üst mertebeleri olarak ifade etmekten başka, bazan biri yerine diğerini kullanmak suretiyle, bunlar arasında ciddi bir fark gözetmediğini ortaya koymaktadır.

Yaratılışın maya ve özünü teşkil eden meyil, ihtiyaç ve muhabbet unsurları, Bediüzzaman'ın başka ifadelerinde, bunlardan doğan daha üst derecedeki duygularla zenginleşir:

"Kâinâta bittecrûbe her şeyin bir nokta-i kemâli vardır. O şeyin, o noktaya bir meyli vardır. Muzaaf meyil ihtiyaç olur. Muzaaf ihtiyaç iştihak olur. Muzaaf iştihak incizab olur ve "incizab", "iştihak", "ihtiyaç", "meyil" Cenab-ı Hakk'ın evamir-i tekviniyesinin mahiyet-i eşya tarafından birer habbe ve nüve-i imtisalidirler. Mümkünat mahiyetlerinin mutlak kemâli, mutlak vücuttur."9

Meyil denen şeyin de muhabbetin hakikatı ve başlangıç mertebesi olduğu gözönüne alındığında, insanın , muhabbetten yaratıldığı düşüncesi daha iyi anlaşılır. İnsan, kendisi gibi muhabbetten yaratılmış olan kâinattan, yine muhabbet sebebiyle ayrılır. Çünkü yine Bediüzzaman'ın açıklamasıyla, Allah insanı câmi bir fitratta yarattığı için, onun fitratındaki muhabbet bütün kâinâtı kucaklayacak genişlikte ve büyüklüktedir:

"İnsan, kâinâtın en câmi bir meyvesi olduğu için kâinâtı istila edecek bir muhabbet, o meyvenin çekirdeği olan kalbine dercedilmiştir ."10

Bediüzzaman'ın şu kaydedeceğimiz ifadesi de, bu muhabbet istidadının inkişafında nasıl bir vetîre tâkib ettiğini, yaratılış programına uygun olan inkişaf hedefinin ne olduğunu, anlamada büyük bir önem taşır:

"İşte insanın mahiyeti ulviyye, fitratı câmi 'a olduğundan, binler enva-ı hâcât ile binbir Esmâ-ı İlahiyeye, her bir ismin çok mertebelerine fitraten muhtaçtır. Muzaaf ihtiyacı iştihaktır, Muzaaf iştihak muhabbettir. Muzaaf muhabbet dahi aşktır. Ruhun tekâmülüne göre merâtib-i muhabbet, merâtib-i esmâya göre inkişaf eder."11

Burada ifade edilen hususların hem daha iyi anlaşılması ve hem de zihinde daha iyi kalması için bunu bir şema ile gösterebiliriz:

E S M Â

Aşk
Muhabbet
İştihak
İhtiyaç
Câmi fitrat

Şekil-1 : Fitrat esma-i ilahiyeye muhtaç, yol o istikamette ilerliyor.

Evet insan, bir muhabbet eseri olarak yaratılmış, diğer varlıklardan farklı olarak binlerle hissiyatla donatılmıştır. Bu binlerle duygu içinde en gâlib en ileri olanı da muhabbettir.

Bu muhabbetin mahiyeti nedir, neye karşı, niçin bu muhabbet vardır?

Bediüzzaman'ın insan telakkisini ortaya koymada bu sorunun cevabı ehemmiyet taşır:

İhtiyacın Kaynağı

Bediüzzaman muhabbetin geri planı olarak ihtiyacı gösterip orada kalmaz, onun da geri planını aydınlatır. "*İhtiyaç nereden geliyor, bunun aslı nedir?*" gibi akla gelebilecek mukadder bir soruya, bir başka risalesinde Sünûhat'ta: "**meyil**" diye cevap verir:

"...her şeyin bir nokta-i kemâli ve o noktaya bir meyli var. Muzaaf meyil ihtiyaç, muzaaf ihtiyaç aşk, muzaaf aşk incizaptır." der.12

Bu ifade bize, muhabbetin, esas itibariyle, insanın mayasına yaratılıştaki konmuş olan bir meyilden ileri geldiğini göstermektedir.

MEYİL: [Bediüzzaman](#)'ın yaratılışı açıklama örgüsünde başvurduğu temel mefhumlardan biri meyil mefhumudur. Şemada da görüldüğü üzere, bütün duyguların özde, meyil'den çıktığı ifade edilmektedir. "Meyil" ise, başta da belirtildiği üzere muhabbet duygusunun ilk mertebesidir. Bu bazan, "temayül", "meylü'l-kemâl", "meylü'l-istikmal" gibi başka kelimelerle de ifade edilir. Meyil, belirtildiği üzere, insana has bir şe'niyet değildir, bütün eşyada mevcuttur: "Kâinâta her şeyin bir nokta-i kemâli vardır" ve her bir şeyin o kemâl noktasına, o ideal hedefe "bir meyli vardır".13 Meyil, kemale, hatta mutlak kemalemdir, ancak yerinde açıklandığı üzere mutlak kemal Allah'a mahsustur. Öyleyse, insanlar planında meyil, Allah'ın esmasına azamî derecede mazhariyeti kazanarak Allah'a, -Kur'an'da sıkça geçen "Allah'a dönüş"14 ten kastedilen hayatımızdan hesap vermek üzere ilahî huzura çıkıştan ayrı olarak bir de- hadiste ifade edilen "kişi sevdiği ile beraberdir" hükmünün gerektirdiği -belki de rıza-yı Bâri olarak ifadesi daha doğru olan- Allah'a azami ölçüde bir takarrüb olmalıdır, ebediyet ve ölümsüzlük olmalıdır.

Bediüzzaman, bunun "muhabbet"le gerçekleşeceğini ifade eder: Allah'a kendini sevdirmenin yolunun Sünneti-i Seniyyeye uymaktan geçtiğini bunun da "*O'na hasr-ı muhabbetle, tahsîs-i taabbüd*" 15 le mümkün olacağını belirtir.

Şu halde "ihtiyaç"ın asıl ve ukdesini teşkil eden "meyl"i, meylü'l-istikmal (kemâle, mükemmelliğe meyil) olarak ifade edebiliriz. Bununla atbaşı giden ve hatta öncelik bile tanınabilecek beşeri bir meyil, ebedî hayat meylidir. Bu da, hemen belirttiğimiz üzere, Sermedî olan Zât'ın rızasını kazanmak mânâsında O'na kavuşmakla gerçekleşir. İlahî rıza'nın yanında Cennet'in bile hedef olmadığı 16 hassas mü'min'in hedefi ile dünyevî, fani maksadları, hele de libido ile kastedilen sukûtî garazları mukayese etmek bile abes olur; sadece: eyne's-serâ mine's-süreyyâ denilebilir

---

Bediüzzaman'ın düşüncesindeki, bu meyil anlayışının şümûlünü kavramak için şu cümlesini bilmek gerekir:

*"Şecere-i meylü'l-istikmâl-i âlemin dalı olan insandaki meylü't-terakki'nin mahsül ve semeresi olan "istidâd"ın telâhuk-u efkârla hâsıl olan netâicinin teşerrüb ve tegaddî ile büyümesi nisbetinde şeriat-ı garrâ aynen maddî zî-hayat gibi tevessü ve intibak edeceğinden, ezelden gelip ebede gideceğine bürhân-ı bâhirdir."*¹⁷

İstidad ve Kabiliyetler

Bediüzzaman, bir başka tahlilinde "meyil" in de gerilerini göstermeye, ruhun daha da derinlerine inmeye çalışarak "kabiliyet" ve "istidat"tan bahseder. Yani yaratılıştaki fitrat-ı beşeriyeye konan istidatlar var, bunlardan kabiliyetler, kabiliyetlerden de meyiller hâsıl olmaktadır. Şöyle der:

*"Beşerin cevher-i ruhunda derc edilmiş gayr-ı mahdud istidâdât ve o istidâdâtta mündemiç olan gayr-ı mahsur kabiliyetler ve o kabiliyetlerden neşet eden hadsiz meyiller ve o hadsiz meyillerden hasıl olan nihayetsiz emeller ve o nihayetsiz emeller'den tevellüd eden gayr-ı mütenâhi efkâr ve tasavvurât-ı insaniye, şu âlem-i şehâdetin arkasında bulunan saadet-i ebediyeye elini uzatmış, ona gözünü dikmiş o tarafa müteveccih olmuş olduğunu ehl-i tahkik görüyor."*¹⁸

İnsanın izahında "meyil"den ziyade "meyiller" mevzubahistir. İnsandaki istidadların her biri bir meyil olarak algılanabilir. Bediüzzaman, "kemâV'de muayyen bir noktanın olmadığı kanaatindedir, ona göre, mümkün mahiyetlerin "mutlak kemâl"i "mutlak vücuddur". 19 Mutlak vücut ise sadece Allah'a mahsustur.

İnsan planında meyil, fitrattaki istidadların kemâl noktasına olan meylidir. Bediüzzaman'ın ifadelerinden, her bir istidadın, Allah'ın isimlerinin tecellisine mazhar olmaya meylettiği anlaşılmaktadır. Tecellinin derecesi çeşitli şartlara bağlıdır. Tecelli yüksek derecelerde olduğu takdirde istidad ve kabiliyetin inkişafı fazladır. Aşağıdaki şema, istidadın, nihayetsiz kemâle olan meylini gösteriyor.

Mutlak kemâl
Mutlak vücut

Kemâl Noktası
(Sınırı yok)

Şekil-3: Kemâlin sınırı yoktur, sonsuzca derecesi vardır

Kemâl dereceleri sınırlı değil, sonsuzdur. "**Mümkün**" olan varlıklar, mutlak kemâle ulaşamazlar, bu imkansızdır. Çünkü, az önce de belirttiğimiz üzere, Mutlak vücut Allah'a mahsustur. Diğer taraftan, mutlak kemâl, bir bakıma bütün esmâ-ı ilahiyenin

---

kemâl mertebesinde tecellisine mazhariyeti gerektirir. Kur'ân-ı Kerim'de, tek bir ismin tecellisinin bile kâmil mânada hiçbir beşere nasîb olmayacağı, ilim sıfatı örnek verilerek ifade edilmiştir: "Her ilim sâhibinden daha üstün olanı vardır". 20 Bediüzzaman, ayrıca, insanın bütün kabiliyetlerini inkişaf ettiremeyeceğini söyler, "ferîd bir adamın" dört veya beş fende mütehasıs olabileceğine dikkat çeker. 21

Nihayetinde mutlak vücud olan kemâl'e meyil, bir bakıma insanın en tabii, en şiddetli meyli olan ebediyet arzusu 'nun ifadesidir. [Bediüzzaman](#), insanın bu tabii zaafına sıkça vurgu yapar.

İnsanın, -halk tabiriyle- nalla mîh arasında da olsa hep varolmak, hiç ölmek istediği inancını kendine has üslubuyla tekrar tekrar dile getirir. Bir tanesi şöyle:

*"Aklın bir hizmetkarı ve tasvircisi olan "kuvve-i hayaliyye"ye denilse ki: **"Sana bir milyon sene ömür ile saltanat-ı dünya verilecek, fakat ahirde mutlaka hiç olacaksın."** Tevehhüm aldatmamak, nefis karışmamak şartıyla **"Oh "** yerine **"Ah "** diyecek ve teessüf edecek. Demek en büyük fani, en küçük bir âlet ve cihazat-ı insaniyyeyi doyuramıyor."*22

Bediüzzaman, bu mesele ile ilgili bir de çocukluk hatırasını nakleder:

*"Bir zaman küçüklüğümde, hayalimden sordum. 'Sana bir milyon sene ömür ve dünya saltanatı verilmesini, fakat sonra ademe ve hiçliğe düşmesini mi istersin? Yoksa, bâki, fakat âdi ve meşakkatli bir vücudu mu istersin?' dedim. Baktım ikincisini arzularıp birincisinden 'Ah!..' çaktı, 'Cehennem de olsa beka isterim!' dedi."*23

Bediüzzaman, insandaki bu ebediyet aşkıdan hareketle şu neticeyi çıkarır:

"İşte bu istidattandır ki, insanın ebede uzanmış emelleri ve kâinatı ihâta etmiş efkarları ve ebedî saadetlerinin envainına yayılmış arzuları gösterir ki, bu insan ebed için hakedilmiş ve ebede gidecektir. Bu dünya ona bir misafirhanedir ve ahiretine bir intizar salonudur... ."24

Şu halde, meyille aranan lezzet, "bir nevi kemal"dir, yani gâye-i hayal (ideal) edinilen şeyde hedefe yaklaşma, Allah'ın rızasına muvafık olan, meşru olan, mü'minin iradî olarak peşine düşeceği her hedef, kesbedilecek yakınlık nisbetinde sürur ve lezzet vesilesidir, bir nevi kemaldır, libidocuların şehevî lezzeti değildir.

Eşyadaki Hareket ve Faaliyetin Kaynağı: Muhabbet

Bediüzzaman'ın daha da teferruata inen bazı tahlillerinde, kâinâtın nizamında merkezî bir yer tutup adeta motorluğunu yapan hareketin ele alınıp, muhabbetle

---

irtibatlandırıldığını görmekteyiz: Ona göre, eşyadaki hareket, Yaraticı'nın, yarattıklarına karşı taşıdığı muhabbetten ileri gelmektedir. Çünkü hareket, fitrattaki istidatların inkişafına sebeptir. İstidadın inkişafı haz ve lezzet vermekte, bunun devamı da kâinâtta hareketin devamını gerekli kılmaktadır. Şöyle der:

*"Nasıl ki, mahlukatta faaliyet ve hareket, bir iştiha, bir iştiyak, bir lezzetten, bir muhabbetten ileri geliyor. Hatta denebilir ki: Her bir faaliyette bir lezzet nevi vardır, belki her bir faaliyet, bir çeşit lezzettir. Ve lezzet dahi, bir kemâle müteveccihdir, belki bir nevi kemâldir. Mâdem faaliyet bir kemâl, bir lezzet, bir cemâle işaret eder ve madem kemâl-i mutlak ve kâmil-i Zülcelâl olan Vâcibu'l-Vücûd, "zât" ve "sıfât" ve "efâl"inde, bütün envâ-ı kemâlata câmidir, elbette o Zât-ı Vâcibu'l-Vücûd'un, vücûb-u vücûduna ve kudsiyetine layık bir tarzda ve istiğna-i Zâtisine ve gına-i mutlakına muvafık bir surette ve kemâl-i mutlakına ve tenezzüh-ü zâtisine münasib bir şekilde hadsiz bir şefkat-i mukaddese ve nihayetsiz bir muhabbet-i münezzehesi vardır."*25

Bediüzzaman, Cenab-ı Hak'ta mahlukata karşı nihayetsiz bir şefkat ve muhabbetin varlığını böylece tesbitten sonra, bu iki duygunun neticesi olarak "varlık"ın ve varlığın kaynağı olarak "hareket"in nasıl meydana geldiğini şöyle açıklar:

"Elbette o şefkat-i mukaddeseden ve o muhabbet-i münezzeheden gelen hadsiz bir şevk-i mukaddes vardır. Ve o şevk-i mukaddesten gelen hadsiz bir sürur-u mukaddes vardır. Ve o sürur-u mukaddesten gelen, tabiri caiz ise, hadsiz bir lezzet-i mukaddese vardır. Ve elbette o lezzet-i mukaddese ile beraber, hadsiz O'nun merhameti cihetiyle faaliyet-i kudreti içinde, mahlukatın istidadları kuvveden fiile çıkmasından ve tekemmül etmesinden neş'et eden o mahlukatın memnuniyetlerinden ve kemâllerinden gelen Zât-ı Rahman ve Rahîm 'e ait, tabiri caiz ise, hadsiz memnuniyet-i mukaddese ve hadsiz iftihar-ı mukaddese vardır ki, hadsiz bir surette, hadsiz bir faaliyeti iktiza ediyor. Ve o hadsiz faaliyet dahi, hadsiz bir tebdil ve tağyir ve tahvil ve tahribi dahi iktiza ediyor. Ve o hadsiz tağyir ve tebdil dahi, mevt ve ademi, zeval ve firakı iktiza ediyor."26

Bu ibarede nazarî olarak anlatılan safahâtı aşağıdaki şemada çizgilerle takip edebiliriz.. Dış daire, âlem-i şehâdet de denen mahlûk âlemle ilgili, içteki de Rububiyet âlemiyle ilgili. Şemayı dâirevî yapışımız, Bediüzzaman'ın "zaman"la ilgili kanaatine sâdik kalmak içindir, zira ona göre, zaman düz bir hat istikametinde hareket etmiyor, bilakis bir hadîs-i şerifin de işaret ettiği üzere, 27 "küre-i arzın hareketi gibi bir dire içinde dönüyor". 28

Bütün Âlem Muhabbetten Mest

[Bediüzzaman](#), "Muhabbet şu kâinâtın bir sebab-i vücûdudur, hem şu kâinâtın râbitasıdır, hem şu kâinâtın nurudur, hem hayatıdır."29 sözleriyle

---

kainatın yokluktan varlığa çıkışını muhabbete bağladığı gibi, hâl-i hazır varlığını ve işleyişini de muhabbetle izah eder. Aslında bu görüş, sadece Bediüzzaman'a has da değildir, tasavvuf ehl-i başta olmak üzere, İslam ülemasının çoğunluğunun ortak görüşüdür. Dahası, Sadece Allah - mahluk arası irtibatlar değil, mahlukatın kendi aralarındaki irtibatlar da muhabbet esaslıdır. Bir atomun çekirdek ve elektronlarından, seyyare ve galaksilere kadar bütün maddi alemde hâkim, -canlılara hayat imkanı tanıyan- dâfia ve câzibe (itme ve çekme) kuvvetleri, cisimler arasına konan muhabbet irtibatlarından başka bir şey değildir. Öyle ki, atomlar arası terkîbleri sağlayan mesela hidrojenle oksijenin, suya dönüşmek üzere, birleşmelerini gerçekleştiren çekim gücüne: aşk-ı kimyevî der. 30 O, "Vedûd ismine mazhar" dediği muhakkikîn-i evliyanın şu görüşüne aynen katılır:

*"Bütün kâinâtın mâyesi muhabbettir. Bütün mevcudatın harekâtı muhabbetledir. Bütün mevcudattaki incizab ve cezbe ve câzibe kanunları muhabbettendir."*31,

"Muhabbet-i İlahiyyenin tecellisinde ve o Şarab-ı muhabbetten herkes istidadına göre mesttir."32

Ve o muhakkik velilerden birinin şu şiirini kaydeder:

*"Felek mest, melek mest, ay mest, yer mest!
Anasır mest, bitkiler mest, ağaçlar mest,
Beşer mest baştan başa bütün canlılar mest,
Bütün mevcudatın zerrelere beraberce mest."*33

Âlemin Muhabbetten Yaratılışının İzahı

Bediüzzaman, tasavvuf mesleğinde giden selefleri gibi, âlemin muhabbetten yaratıldığı görüşündedir. Bunu eserlerinde yer yer açık şekilde ifade eder. Bu bahislerden birini aynen kaydedeceğiz. Ancak öncelikle şuna dikkat çekmemiz gerekir: Vereceğimiz metinden önce yer alan pasajda, kâinât kitabının müşahedesine dayanan müteselsil bir istidlal ve tahlil sonunda Yüce Yaratıcı'nın kemâl mertebesindeki cemal sıfatına ulaşır ve Allah'ın mutlak bir cemal sahibi olduğunu tesbit ve beyandan sonra -Gazalî'de de görülen "cemâl ve kemâl zatında sevilir" 34 düsturundan hareketle, Cenab-ı Hakk'ın kendi cemalini sevdiği ve bu sebeple, cemâlini görmek ve göstermek isteyerek, esmâsına ayinelik yapmaları için mahlukatı yarattığı ifade edilir:

*"Ve o cemalin en şirin cüz 'ü olan muhabbet ve en tatlı kısmı olan rahmet ise, san 'at ayinesi ile görünmek ve müştakların gözleriyle kendilerini görmek isterler. Yani cemal ve kemâl -çünkü bizzat sevilirler- her şeyden ziyade kendi kendini severler. Hem hüsündür hem aşkırlar. Hüsün ve aşkın ittihadı bu noktadadır."*35

Aynı tahlilin devamında şu ibareye de rastlarız:

"Zîcema ve cemâl kendi kendini sever, hem hüsündür, hem muhabbettir. Kemâl dahi, bizzat mahbubtur sebepsiz olarak sevilir, hem "muhib "tir, hem "mahbûb "dur. Madem nihayetsiz derece-i kemâlde bir cemâl ve nihayetsiz derece-i cemâl'de bir kemâl nihayet derecede sevilir, muhabbete aşka layıktır, elbette ayinelerde ve ayinelerin kabiliyetlerine göre, lemaâtını ve cilvelerini "görmek" ve "göstermek"le tezahür etmek ister."36

Bu ifadeler, az ilerde ayrıca ele alacağımız insandaki bütün hislerin "muhabbetten istihale"si gibi farklı ve orijinal bir Nursî iddianın anlaşılmasında da ehemmiyet arzeder.

Âlemin yaratılışından bahsedince, ister istemez bir konuya daha temas gerekir: Nur-u Muhammedî. Şimdi ondan bahsedeceğiz:

Nur-u Muhammedi

Bilhassa ehl-i tasavvuf nezdinde olmak üzere, İslam tefekküründe âlemin Nur-u Muhammedî'den yaratıldığı inancı vardır. Bu inanç elbette imanın farz olan esaslarından biri değildir. Ancak bu inanç, ümmetçe benimsenmiş, şiire, edebiyata geçmiş ve zaman içinde müslümanların ortak bir kültürü hâline gelmiştir.

Bediüzzaman'da muhabbet bahsi işlenirken, bu inanca temas etmemek hemen hemen mümkün değildir. Çünkü o da kâinâtın Nur-u Muhammedî'den yaratıldığı inancındadır ve bu meseleye orijinal diyebileceğimiz açıklamalar getirmiştir. Özetle vermek gerekirse şu noktalar üzerinde durduğu görülür:

1. Kâinâta hikmet nazarıyla bakılınca kâinât büyük bir ağaç mânasında gözüktür. Bir ağacın dalları, çiçekleri, yaprakları meyveleri olduğu gibi, şu yaşadığımız süfli alemdeki anâsır,³⁷ kâinât ağacının (gövde ve) dalları; bitki ve ağaçlar, yaprakları; hayvanlar, çiçekleri; insan da meyveleri hükmünde görülür.
2. Allah'ın ağaçları yaratmada uyguladığı bir kanun kâinât ağacı için de geçerlidir: Öyleyse hilkat ağacı da bir çekirdekten yaratılmış olmalıdır.
3. Bu çekirdek, maddî ve mânevî âlemlerin esaslarını ihtiva etmelidir. Çünkü kâinâtta maddî-manevî pek çok âlemler mevcuttur ve bu, kuru bir çekirdekten hasıl olamaz
4. İnsan kâinâtın meyvesi olduğu gibi, insanlar arasında en mükemmel, en meşhur, her hususta en üstün olan da Hz. Muhammed aleyhissalatu vesselam'ın zatıdır. **"Elbette, kâinâtın teşekkülüne çekirdek olan nur, onun zâtında cismini giyerek en âhir bir meyve suretinde görünecektir"** Bediüzzaman bu kanaatini

---

şöyle bir muhakeme ve mukayese ile güçlendirir: "Bir nevi âlem gibi olan muazzam çam ağacını, buğday tanesi kadar bir çekirdekten halk eden Kadir-i Zülcelal, şu kâinâtı Nûr-u Muhammedî'den aleyhissalatu vesselam nasıl halk etmesin veya edemesin?".

5. Bu hususta ikna edici bir mülâhazası da şöyle: Allah kâinâtı bir saray suretinde yapmıştır. Kâinât, esas itibariyle Resulullah için yaratıldığına göre, Yaratıcı, kâinâttan evvel onu nazar-ı itibara alıp inayetini tecelli ettirmiş olmalıdır.

"Çünkü bir şeyin neticesi, semeresi evvel düşünülür. Demek vücûden en âhir, mânen de en evveldir. Halbuki Zât-ı Ahmediye aleyhissalatu vesselam, hem en mükemmel meyve, hem bütün meyvelerin medar-ı kıymeti, hem bütün maksadların medâr-ı zuhûru olduğundan en evvel tecellî-i icâda mazhar, onun nuru olmak lâzım gelir."38

Bu açıklamalara göre, kâinâtın Nur-u Muhammedî'den yaratıldığı inancı, Allah'ın her şeyi önceden bildiğine dâir olan kader inancıyla da ilgilidir. Ve Allah kâinâtı, sonu belli olmayan bir teşebbüsle, karanlık bir mâcera ile yaratmış değildir. Bilakis, bu inançla: Allah'ın, kâinâtı yarattığı anda, ona mazhar edeceği tekâmülü, bu tekâmül ve gelişmenin seyrini, safhalarını, bunun sonunda insanlığın yeryüzüne geleceğini, içerisinden en mükemmel bir zât olarak Zât-ı Muhammediye 'nin yaratılacağını, kendisine, kelâm-ı kadîm olan Kur 'ân-ı Kerîm 'in vahy edileceğini vs. vs. daha yaratılışın başında düşünüp takdîr ettiğini, Nur-u Muhammedî denen bu ilk programdan hareketle kâinâtı yaratma fiiline başladığı ifade edilmiş oluyor ki, böylesi bir kabulün İslam akîdesine aykırı bir yönü yoktur, aksine iman esaslarından olan kader inancı'nın gereğidir.

Kâinâtın Nur-u Muhammedî'den yaratıldığı inancını sarîh olarak te'yid eden hadîs, hadis ilmi kaideleri çerçevesinde sahih kabul edilmemiştir. Ancak bu mânayı te'yîd eden -hadiscilerin teknik tabiriyle. şevâhid nevinden- sıhhatça güven veren ve üç ayrı sahabîden mervî hadisler mevcuttur. Bunlar, Hz. Peygamber'in: "Adem, ruh'la cesed arasında iken, ben Allah nezdinde sonuncu peygamber olarak yazılı idim" dediğinde ittifak ederler.39

Kâinâtın bir asıldan hareketle meydana geldiğine dair ilmî çevrelerdeki nazariyeler bir tarafa, Kur'an'da geçen bir ayeti de buna delil kılmak mümkündür. Ayette: "Göğün Allah tarafından genişletilmesi" söz konusudur 40 "Genişleme" bidayetteki darlığı ve ayrıca büyüme hareketinin bir noktadan başladığını ifade eder.

Taceddin Sübkî merhum, kâinâtın yaratılışında, hilkat ağacına çekirdeklik yapan bu Nur-u Muhammedî'yi -mahiyetini herkesin anlayamayacağı hakikatlardan bir hakikat olarak ifade ettikten sonra şunu ilâve eder: "Hakikatların mahiyetini bizim akıllarımız idrak edemez; onu, ancak onu "Yaratan" ve de "Yaratıcı 'nın yardımına mazhar olan" kimseler anlayabilir". 41

[Bediüzzaman](#) da yaratılışın bu aslî maddesini "mâna ve nûr" 42 olarak vasıflandırır. Bu tabirler, yaratılışın ilk maddesi olan bu Nur'u, ağırlığı olan kesif bir madde zannetme yanlışlığını önliyecek açıklıktadır. Şunu da ilave etmek isteriz: Beşerîn bugünkü ilmi, "NUR"un yani ışık'ın mahiyetini henüz kesinlikle izah edebilmiş değildir, nerde kaldı ki ğayıb âlemiyle ilgili bir tabir olan Nur-u Muhammedî'yi anlamış olsun. Ayrıca sormak elbette hakkımızdır: Beşeriyet her anlamadığı şeyi inkar mı etmelidir?

İnsani Hislerin Muhabbetten İstihâlesi⁴³

Nursî antropolojiye göre, insan muhabbet-i ilahî neticesi olarak yaratıldığı gibi, insanî hayatın kıvamında aslî ve merkezî haslet yine muhabbettir. Çünkü, -ona göre- insanda mevcut olan ve binlerle ifade edilen hissiyâta kaynaklık teşkil eden çok sayıdaki, farklı şiddetli duygular, muhabbet istidadından istihale etmiştir. 44 Aynen şöyle der: "İnsanın mütenevvi hissiyat-ı şedîdesi, o istidâd-ı muhabbetin istihaleleridir ve başka şekillere girmiş reşhalarıdır. " Evet, Bediüzzaman açık bir üslubla, insandaki binlerle ifade edilecek kadar çok olan hissiyatın nerdeyse tamamının 45 muhabbet yani sevgi hissinden kaynaklandığını söylüyor. İnsandaki hislerin muhabbetten istihalesi demek, muhabbetin bütün hislerin kaynağını teşkil etmesi, hepsine bir nevi analık yapması demektir.

Böyle bir teori esas alındığı takdirde, her şeyden önce insana bakışımız değişecek, ve insan üzerinde bu espiyile tahlile, yoruma gidilme durumunda birçok beşerî problemlerin yeni ve orijinal çözümlerine kavuşulacaktır.

Önemle belirtmek isteriz: Bediüzzaman, bu sözü rasgele söyleyip geçmiş değildir. Yani bu ifade, dikkatsizlik eseri olarak bir sürc-ü tefekkür veya gafletle bir kalem kayması olarak ifadeleri arasına düşmüş, izahı müşkül bir cümle değildir. Aksine, baştan beri temas ettiğimiz birçok meseleyle irtibatlıdır v onlarla bütünlük içindedir. Bir başka ifade ile, diğer hislerin muhabbetten istihale meselesi, onun, Allah anlayışı, yaratılış ve kâinât anlayışı, insan telakkisi gibi fikir dünyasının aslî meseleleriyle irtibatlıdır ve bir o kadar da ehemmiyetlidir.

Bu istihâlenin nasıl vukua geldiği, bu duyguların hâl-i hazırda, içinde bulunduğumuz şartlarda nasıl yönlendirilebileceği, -şayet bu isithâleye iradî müdahale mümkünse- geçişlerin sağlıklı şekilde nasıl yapılabileceği gibi, mevzunun vuzuhuna müteallik çok fazla teferruata girmez, sadece bazı ip uçları verir. Bu ipuçları hakkında bir örnek olmak üzere, -daha öncede kaydedilen şu cümleyi bir kere daha hatırlatmak isteriz:

"Kâinâтта bittecrübe her şeyin bir nokta-i kemâli vardır. O şeyin, o noktaya bir meyli vardır. Muzaaf meyil ihtiyaç olur. Muzaaf ihtiyaç iştiyak olur. Muzaaf iştiyak incizab olur ve "incizab", "iştiyak", "ihtiyaç", "meyil", Cenab-ı Hakk'ın evamir-i tekviniyesinin mahiyet-i eşya tarafından birer habbe ve nüve-i imtisalidirler."⁴⁶

Bunu tamamlayan ve yine muhabbetten istihâleyi ifade eden bir diğer ibare de şudur:

*"İşte insanın mahiyeti ulviyye, fitratı câmi 'a olduğundan, binler enva-ı hâcât ile binbir Esmâ-ı İlahiyeye, her bir ismin çok mertebelerine fitraten muhtaçtır. Muzaaf ihtiyac iştiyaktır, Muzaaf iştiyak muhabbettir. Muzaaf muhabbet dahi aşktır. Ruhun tekâmülüne göre merâtib-i muhabbet, merâtib-i esmâya göre inkişaf eder."*⁴⁷

Dünyamızın köyleştiği, insanlığın tek bir cemiyet haline geldiği günümüzde, daha huzurlu bir hayat yaşanması için, daha sağlıklı beşerî münasebetlerin müesseseseleşmesinde yeni bir insan telakkisine olan ihtiyaç açıktır. 48 Sadedinde olduğumuz Nursî düşüncenin bu yeni insan telakkisinin geliştirilmesinde ciddî bir katkıda bulunacağı kanaatindeyiz. Bu sebeple, bu Nursî fikrin iyice işlenip geliştirilmesinin, sonra da yaygınlaştırılıp, güncelleştirilmesinin gereğine inanıyoruz.

Mütenevvi Hissiyat-ı Şedide

Yukarıda zikredilen "mütenevvi hissiyât-ı şedide"den Bediüzzaman'ın kasdını anlamak için onun mevzuyu tamamlayan diğer ifadelerine bakmak gerekmektedir. Ona göre insanda "binlerle hissiyat var". 49

Hissiyatın binlerle ifadesi ilk nazarda mübalağalı gelse de meseleye onun yaklaşımıyla bakınca öyle olmadığı anlaşılır. Zira ona göre bu hisler, farklı derecelerdir: Bir kısmı şiddetlidir, bir kısmı zayıf ve hafif. Bu hislerin şiddetli olanlarından bazıları isimlendirilmişse de çoğunluğun ismi bile yok. Sözelimi sevgi, korku, adavet, husumet, kin, öfke, inad, endişe, şefkat, merhamet, takdîr, tenkîd, övgü, yergi gibi hepimizin bildiği bir kısım duygular şiddetlidir ve isimlendirilmiştir.

Bediüzzaman, eserlerinde yer yer bu hissiyatın mühimlerine temas eder ve bazı tahlillerde bulunur. Mesela bir yerde "şiddetli merak" "hararetli muhabbet", "dehşetli hırs" ve "inadlı taleb" duyguları üzerinde durur.⁵⁰ Bir başka yerde "fakr ile şükür, acz ile şefkat", "aşk ile şefkat"i karşılaştırır. ⁵¹ Bir başka yerde "acz" ve "fakr" ve "şefkat" ve "tefekür"ü tahlil eder. ⁵²

Keza bir başka vesîle ile "Zihayattaki meşhur havass-ı zâhire ve bâtına duygularından gayr-ı meş 'ûr (yani varlığı müşahede edildiği halde insanlarca hissedilip yakalanamayan) hissiyâta" temas eder ve bu meyanda arılardaki "sâika" ve "şâika" duygularını zikreder.⁵³

Şu halde insanların isimlendirdiği şiddetli duyguların ve hatta isimlendirmedeği zayıf duyguların da hafiften şiddete değişen çok sayıda mertebeleri ve dereceleri olmalı. Mesela, hepimiz kin, inad, nefret, takdir, iftihar gibi duyguların farklı derecelerini içimizde zaman zaman yaşadığımızı biliriz. Yine biliriz ki, pek çoğunun farklı dereceleri için ayrı bir isim koymamışızdır, mesela muhabbetin on derecesini farklı

---

kelimelerle isimleyebilmişsek, diğer bazılarının belki sadece birkaç derecesine isim takmışızdır. Bu durum cemiyetten cemiyete dilden dile değişebilir de.

Sözelimi, türkçemizde bugün "bencilik" kelimesiyle ifade ettiğimiz kuvvetli bir hissin farsçada bazı farklı şekillerinin "hodbînlik" "hodgamlık", "hodfikirlik", "hodendişlik", "hodfuruşluk" şeklinde isimlendirilmiş olması dikkat çekicidir. Bediüzzaman'ın bu sadede giren şu cümlesi, sadece hiflerin değil nice çok şiddetli hislerin bile insanlar tarafından isimlendirilmediğini gösterir: "Evet ene ve enaniyetin eşkâl-i habîsesi (kötü şekilleri) olan hodgamlık, hodfikirlik, hodendişlik, gurur ve inad o meyle inzimam etse öyle ekberü 'l-kebâiri icad eder ki, daha beşer ona isim bulamamış". 54

Şu halde şiddetli hislerin farklı mertebeleri de göz önüne alınınca insandaki hislerin "binlerle" ifadesi mübalağa sayılmaz.

Nursi Antropoloji

Yeri gelmişken bir miktar da [Bediüzzaman](#)'ın insan görüşüne temas etmek, isteriz , çünkü onun muhabbet anlayışı, insan telakkisinin bir parçasıdır. Teknik bir ifade ile Bediüzzaman'ın fikir dünyasındaki muhabbeti anlayabilmek için onun insan anlayışını kabaca bilmek gerekir. Şüphesiz, Bediüzzaman'da insan, çok teferruatı olan müstakil bir konudur ve şu anki gayemiz o değildir.

Sâbık açıklamalarda da görüldüğü üzere, onun nazarındaki insan, temeli muhabbete dayanan bir yaratılışa sahiptir. Kâinât ağacının meyvesidir.

Ne Darwinistlerin dediği gibi mağaradan çıkıp postunu atan maymundan gelmedir.

Ne sosyologların homo-sapiens'idir.

Ne ekonomistlerin dediği gibi maddî çıkarından, doymak bilmez kazanç hırsını tatminden başka bir şey düşünmeyen; hayatının gayesini, servet yığma yolunda uçları üretim-tüketim kutuplarına bağlanmış ip üzerinde cambazlık yapmaktan ibaret bilen homo-economicus'tur.

Ne de bütün varlığı devlet makinasının çarkları üzerinde bir civata olmaktan öte gidemeyen homo-sovieticus'tur.

Bu çeşit tavsifler, Kur'an'ın ifadesiyle hiçbir ciddî dayanağı olmayan beşerî isimlendirmelerdir. 55

Bediüzzaman 'a göre insan:

* "Abd"dir, yani "kul insan"dır. Rabbülalemine kul olan insandır. Bu kulluk onu başka mahlukata karşı eğilmekten kurtardığı gibi, başkasına tahakküm etmekten de önler: "Ey insan! Kur'ân'ın desâtirindedir ki, Cenâb-ı Hakk'ın mâsivâsından hiçbir

---

şeyi ona taabbüd edecek bir derecede kendinden büyük zannetme. Hem, sen kendini hiçbir şeyden tekebbür edecek derecede büyük tutma. Çünkü mahlukat, mabudiyetten uzaklık noktasında müsavi oldukları gibi, mahlukiyet nisbetinde de birdirler". 56

- * Yaratılış ağacının meyvesidir. Kâinât onun için yaratılmıştır.
- * Ömrü kısadır, ama vazifesi çoktur. Başboş değildir. İmtihan için dünyadadır. Onun ebede uzanan emelleri, arzuları, talepleri, ihtiyaçları vardır.
- * Onun kulluğunun temelini, ondaki bu sonsuz ihtiyaçlar teşkil eder. Bütün kulluk -Rablık münasebetleri özde, ihtiyaçlar ve bunların karşılanması esasına dayanır. İnsan fakr-ı mutlak, aczi mutlak, za'f-ı mutlak içindedir, ihtiyaçlarını görecektir bir ganiyy-i mutlak, aczini ve zaafını telafi edecek bir kadîr-i mutlak muhtaçtır. Allah, kadîri mutlak ve ganiyy-i mutlak ve sameddir. Samed hiçbir eksiği, ihtiyacı olmayan, herkesin (ihtiyaçları için) kendine baş vurduğu kimsedir.57

Şu halde insanın kulluk derecesi, bu "ihtiyaç-ihtiyacı görme" münasebetlerini anlama derecesine bağlıdır. Bu idrak tefekkür işidir.

Kul insan'ın diğer hususiyetleri Bediüzzaman'ın insan anlayışını tamamlamada önem arzeden birkaç noktanın daha hatırlatılmasında gerek var:

- * İnsan, cevher itibariyle mükerremdir. Çünkü Kur'an'da: "Biz insanı mükerrem (değerli) kıldık" buyurulmuştur. 58 Bu sebeple insan daima hakkı ve doğruluğu arar. Batıl üzere olsa bile, onu batıl bilerek değil, hak bilerek benimser. 59
- * İnsan kâinâtın küçültülmüş bir örneğidir, âlem-i asgardır, kâinâtın bir haritası gibidir, kâinâta maddî ve manevî her ne varsa insanda numuneleri mevcuttur.
- * İnsanda iki merkez mevcuttur:

1. Akıl: Bu, ilimlerle inkişaf eder.

2. Kalb: Bu da zikrullah denen ibadetler ve sünnete uyma ile inkişaf eder. 60 [İnsanoğlunun yoğun sportif temrinlerle (antrenman) bedenî sâhada, her yıl yeni inkişaf kaydedip yeni yeni rekorlar kırması, keza ilimde ve (onun uygulaması olan) teknikte yeni buluş ve başarıya ulaşması, hem kabiliyetlerde nihâî bir sınır olmadığının delili, hem de benzer yoğun gayretler, ruh planında yapıldığı takdirde kerâmetvâri acîb inkişafın olabileceğine delil olmaktadır].

* Hisler terbiyeye, kabiliyetler inkişafa muhtaçtır.

* Özü ve esas hareket ve faaliyet olan hayat çarkı istidad ve hissiyatın inkişafını hedefler.

Nursi Psikolojide İnsan Ruhunun Alt Mertebeleri

Modern psikologlar, -bu meyanda Freud-, insan davranışlarının geri planını açıklarken, şuurlu seviyesinden bahsederler ve ruhun sadece birkaç mertebesinden söz ederler. Ayrıca, onlara göre, hayatın (ferdin) gayesi libido'yu tatmindir. Onlarda libido denen şey, [İslam âlimlerinin ifadesiyle, insandaki -daha ziyade kuvve-i şehviye denen- ve serbest bırakılıp her istediğinin yerine getirilmesi değil, zabt u rabt altına alınması, hatta şuurlu olarak sistemli ve devamlı mücadele edilmesi gereken] bir kısım maddî ve şehvî arzulardır. Libido nazariyesini desteklemek üzere, Eski Yunan mitolojisinden istiâre edilerek (alınarak) zikredilen Ödip kompleksi iddiası, insan davranışlarını her çeşit mânevî ve ahlakî ideallerden uzaklaştırarak kişiyi, şehvanîliğe iyice şartlamaktadır. Bugün AİDES başta olmak üzere, zührevî hastalıkların hızla artmasını netice veren umumi ahlak düşmesinde bu çeşit ilmî (!) yorumların tesiri inkar edilemez.

İnsan fiillerinin geri planı meselesinde Bediüzzaman, çok daha farklı ve bir o kadar da zengin bir tablo sunar. Ona göre her bir eylemin gerisinde, öncelikle fitrattan gelen ve yönlendirilmesi insan iradesine bırakılan bir kısım meyiller (istidâd ve kabiliyetler) olmak üzere ebediyete, kemâl müteveccih emeller, arzular iştiaqlar, incizablar mevcuttur. Bunların her birini farklı ruh tabakaları olarak değerlendirmek bile mümkündür. Meyledilen hedef, bazan lezzet olarak ifade edilmiş olsa da, esas itibariyle kastedilen maddî lezzet değildir ve bunu, Freud'ün libidosu ile iltibas etmek büyük hata olur. Bu sadette [Bediüzzaman](#)'ın şu sözü iyi anlaşılmalıdır: "...Hatta denebilir ki: "Her bir faaliyette bir lezzet nevi vardır, belki her bir faaliyet bir çeşit lezzettir. Ve lezzet dahi, bir "kemâl 'e müteveccihdir, belki "bir nevi kemâl'dir. 61 Onun bu mevzuya giren, -kimisi veciz, kimisi teferruatlı muhtelif pasajlarından 62 şu tabloyu çıkarabiliriz:

İnsani Fiillerin Geri Planı (veya Ruhi safhaları)

1. Fitrata konan istidadlar ve kâbiliyetler
2. Her istidadın kemâl noktası,
3. Kemâl'e meyil,
4. Emeller (gaye-i hayal),
5. Efkâr ve tasavvurât-ı insaniye,
6. İhtiyaç (Ebediyet ihtiyacı),

- * Muzaaf ihtiyaç iştiaqtır,
- * Muzaaf iştiaq muhabbettir,
- * Muzaaf muhabbet Aşktır,
- * Muzaaf aşk incizabtır,

---

7. İştıyak (Şevk),

8. Muhabbet,

9. Aşk ,

10. İncizab,

11. Faaliyet,

* Kabiliyetlerin inkişafı,

* Kabiliyetlerin inkişafından duyulan memnuniyet,

*Memnuniyetten doğan lezzet,

*(Lezzet elde etmek için) faaliyet, Görüldüğü üzere, burada, hareketin ilk âmili fitrattan gelen istidadlardır. Özü (ebediyet) ihtiyacı ve buna olan meyille başlayan hareket, istidadların kuvveden fiile geçmesine ve inkişafına vesile oluyor. Bundan duyulan memnuniyet ve haz, farklı derecelerde muhabbete ve aynı şekilde yeni lezzet (kemal) elde etme arzusuyla yeni harekete sebep oluyor.

Böylece insanın, devrî olan bir hareket mekanizmasına göre faaliyetlerini yönlendirdiği söylenmiş olmaktadır. Burada, istikamet belirleyici gayeler dünyevî değil uhrevîdir, şehvânî değil ruhânîdir. Kişiyi insiyakların (iç dürtülerin) esareti telkîn edilmiyor, kemâle müteveccih inkişafı gösterilmiş oluyor.

"İnsan hareketi" ile ilgili Nursî yorumunun bir diğer orijinal yönü, insanın hareketi ile fizik âlemin ve hatta Cenâb-ı Hakk'ın hareket ve faaliyeti arasında kurduğu paralelliktir, her üçünü de, aynı prensiplere istinad ettirmesidir. Nitekim Şekil -2'de tesbit edilen veriler, içerisinde insanın da yer aldığı "tabiat"la ilgilidir. Tabiattaki hareketler de bütün çeşitleriyle muhabbet ve onun farklı mertebelerine delalet eden tabirlerle ifade edilmiştir. Nitekim, atom ve moleküller âlemindeki hareketin esas olan câzibe ve dâfia (itme-çekme) güçlerine Bediüzzaman'ın aşk-ı kimyevî tabirini kullanmış olduğunu kaydetmiştik.

* Dimağdaki merâtib-i ilim ve bunlara tekabül eden hâletler

Nursî antropolojiye bir değişik açıdan daha atıf yapmak münasıptir. Lemâat nâm eserinde -ki Sözler'in son kısmında neşredilmiştir- Dimağdaki Merâtib-i İlim Muhtelifedir, Mültebise başlığı altında sunulan bir pasajda zikredilen ilmî mertebelerle onlardan hâsıl olduğu ifade edilen hâletler tablo halinde sırayla yazılınca bunlardan her birinin, daha önceki tabloda on madde halinde kaydedilen Kemâl noktasına olan meyiller'in derecesine tekabül ettiği görülür.

Önce şu şiirimsi metne nazar edelim, sonra da aşağıda sunacağımız tabloyu dikkatlice inceleyelim.

Dimağdaki meratib-i ilim muhtelifdir, mültebise

Dimağda merâtib var: birbiriyle mültebis, ahkamları muhtelif.

Evvel tahayyül olur, sonra tasavvur gelir,

Sonra gelir taakkul, sonra tasdîk ediyor,

Sonra iz'an oluyor, sonra gelir iltizam, sonra itikad gelir.

İtikadın başkadır, iltizamın başkadır,

Her birinden çıkar bîr hâlet: Salâbet itikaddan, Taassub: İltizamdan, İmtisal iz'andan, tasdikten iltizam, ta'akkuldan bîtaraf, bîbehre tasavvurda

Tablonun birinci sütununda, yukarıda verdiğimiz, insan hareketinin ortaya çıkışında müessir olan ruhî cihazlar (duygular)64 yer almaktadır, ikinci sütunda "dimağdaki ilmî mertebeler" , üçüncü sütunda ise, ilmî mertebeye tekâbül eden "hâletler" yer almaktadır. İlk mertebe olan "tahayyüldü emeller 'e tekabül ettirdik, çünkü insanî planda, dimağdaki ilk iradî amel, " emel" le sözkonusu olabilir.

Kanaatimizce, insanî meselelere böylesine bir bakış, kendimizi kontrol ve daha güzele yönlendirmede faydalı olacaktır.

Allah Sevgisi

Nursî antropolojinin anlaşılmasında muhabbetullah müstesna bir yer tutar. Çünkü burada insan, kul-insan''dır. Kulluğun öncelikli şartı Allah'ın sevilmesi ve bu sevginin bütün sevgilerden önde tutulmasıdır 65 , Burada kâmil kul, Allah'a kavuşmayı en büyük ideal yapan, Yunus'un da dediği gibi "Bana seni gerek seni" diyen kuldur. Günümüzde, ideoloji, yaşayış, düşünüş hatta itikad ve ibadetçe çok farklı çevrelerde yer alan kimseler Allah'a inandığını ve Allah'ı sevdiğini söylemektedir. Şüphesiz Allah'ı sevmek kimsenin tekelinde de değil. Ancak dinimiz açısından makbul olan Allah sevgisinin bazı şartları ve gerekleri varsa -ki vardır- eserlerinde Allah sevgisine geniş yer veren Bediüzzaman gibi bir zâtın, Allah nezdinde geçerli ve makbul olacak sevginin nasıl olması gerektiğini açıklaması gerekirdi. Nitekim o, bu meseleye de ciddi şekilde eğilir ve gerçek olan sevgi ile aldatıcı olan sevgiyi teşhiste ikna edici objektif kıstaslar sunar.

Bu maksadla o,

"(Ey Peygamber, insanlara) de ki: "Eğer Allah 'ı seviyorsanız bana oyun, tâ ki Allah ta sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın."66

mealindeki ayeti esas alarak, mantık kaidelerine de atıflarda bulunmak suretiyle

---

yaptığı bir tahlilde "makbul bir Allah sevgisi"nin Fahr-ı Alem, Resul-i Ekrem Muhammed Mustafa'nın (aleyhi ekmelu's-salavat) sünnetine uymakla mümkün olabileceğini iki kere iki dört kesinliğinde ısbat eder. Bahsi noktlayan cümle şudur: **"Elhasıl: Muhabbetullah, sünnet-i seniyyenin ittibâını istilzam edip intaç ediyor."**⁶⁷

MUHABBETİN KULLANIMI

Mutlaka, bir surette harcanacak olan muhabbet, insan için tıpkı maddi bir sermaye gibidir. İyie de harcanabilir, kötüye de.

[Bediüzzaman](#), muhabbetin meşru şekilleri üzerinde geniş geniş açıklamalar yaparak, bunun iyiye yönlendirilmesi gereğinde uyarılarda bulunur. Ona göre iyide ve meşru şekilde kullanılması hakîki muhabbettir, böyle olmayan muhabbetler de mecazi muhabbettir.

Meşru Muhabbet

İnsan oğlunun kendi fitratına konan, kâinâtı kuşatacak vüsat'teki muhabbet kapasitesini Allah'a tahsis etmesi, öncelikle Allah'ı sevmesi gerekmektedir:

"Beşer, fitraten şu kâinatın Hâlıkı'na karşı, hadsiz bir muhabbet üzere yaratılmıştır. Çünkü fitrat-ı beşeriyede cemale karşı prestij etmek, ve ihsâna karşı sevmek vardır."⁶⁸

İnsanı sevmeye götüren "cemâl", "kemâl", "ihsân" gibi bütün sebepler Cenab-ı Hak'ta kemâl mertebesinde mevcuttur. Öyleyse mü'min özellikle Yaratıcısını sevmeli, fitratındaki en esaslı, en yüce olan muhabbet istidadını Rabbine yönlendirmelidir. Bediüzzaman şöyle der:

*"Ey mü'min, sendeki hadsiz muhabbet kabiliyetini, çirkin ve noksan ve şerûr ve sana muzır olan nefsi emmârene verme. Onu mahbûb ve onun hevasını kendine mâbud ittihaz etme. Belki sendeki o nihayetsiz muhabbet kabiliyetini nihayetsiz bir muhabbete layık, hem nihayetsiz sana ihsan edebilen, hem istikbalde seni nihayetsiz mes'ud eden, hem bütün alakadar olduğun ve onların saadetleriyle mes'ud olduğun bütün zâtları, ihsanıyla mes'ud eden, hem nihayetsiz kemâlatı bulunan ve nihayetsiz derecede kudsî, ulvî, münezzehe, kusursuz, noksansız, zevalsiz cemal sahibi olan ve bütün esması nihayetsiz derecede güzel olan ve her isminde pek çok envar-ı hüsün ve cemal bulunan ve cennet bütün güzellikleriyle ve nimetleriyle onun cemâl-i rahmetini ve rahmet-i cemâlini gösteren ve sevimli ve sevilen bütün kainattaki bütün hüsün ve cemal ve mehasin ve kemâlat onun cemaline ve kemâline işaret eden ve delâlet eden ve emare olan bir Zâtı, mahbub ve mâbud ittihaz et."*⁶⁹

Masiva Sevgisi

Bediüzzaman'a göre, insandaki diğer sevmeklikler de aslında yaratıcıyı sevmesi için verilmiş olan sevginin başka sızıntıları olabilir. Şöyle der:

"İnsan-ı mü'minde hayatına ve bekasına ve vücûduna ve dünyasına ve mevcudata karşı türlü türlü muhabbetleri ve şedîd alâkaları o istîdadât-ı muhabbet-i ilahiyyenin tereşsuhatıdır."⁷⁰

Bediüzzaman'a göre, Allah dışında kalan şeyleri (mâsivayı) severken dikkatli olunması gerekmektedir. Muhabbetini çeken şeylerin çokluğu sebebiyle, onlarla olan sevgi münasebetinin istikametli olması için bahse tekrar tekrar temas eder. Bilhassa 33. Söz'ün 3. Mevkîfî'nda geniş ver verir.⁷¹ Şu soru ve bunun cevabı bu bahsin can alıcı noktasını teşkil eder:

"Mühim Bir Soru: Diyorsunuz ki: Muhabbet ihtiyarî değil, hem ihtiyac-ı fitrîye binaen, leziz taamları ve meyveleri severim, peder ve valide ve evlatlarımı severim. Refîka-i hayatımı severim. Dost ve akrabalarımı severim. Enbiya ve evliyayı severim. Hayatımı, gençliğimi severim, baharı ve güzel şeyleri ve dünyayı severim. Nasıl bunları sevmeyeceğim? Nasıl bütün bu muhabbetleri, Cenab-ı Hakk'ın zât ve sıfat ve esmasına verebilirim? Bu ne demektir?"⁷²

Bediüzzaman'ın muhabbet bahsinde ileri sürdüğü en önemli fikirlerden biri bu sorunun cevabında yatar: Elbette mâsiva da sevillecek, ancak bunlar meşru ölçüler çerçevesinde sevilmelidir. Mâsivaya dağıtılan muhabbetler "Allah'ın rızasını aramaya yönelik bir niyet"e istinad etmelidir. Böyle bir niyetten hâli olan muhabbet yanlıştır ve sahibine fayda değil zarar getirir.

Yukarıda kaydettiğimiz sorunun cevabında dört nükte ve sekiz işaret çerçevesinde muhabbetle ilgili birçok meseleye açıklık getirir. Mesela masivayı mana-yı harfiyle yani Allah hesabına sevmekle; mana-yı ismiyle yani nefis hesabına sevmelerin mahiyetlerini, nasıl olacaklarını, bunların neticesinin ne olacağı gibi meseleleri birer birer açıklar:

Bazı mühim noktaları özetle aktaralım:

1. Muhabbet ihtiyarî olmasa da insan ihtiyar ve iradesiyle muhabbetin yüzünü bir mahubdan diğerine çevirebilir.
2. İnsan, nefisini, ailesini, evladını, güzel taamları, dünyayı vs. sevebilir, ancak bütün bu şeyleri mâna-yı harfiyle yani Allah için sevmelidir. ⁷³

Muhabbete Muhabbet

Bediüzzaman'ın konumuza giren fikirlerinden biri, "muhabbete muhabbet, adavete adavet" fikridir. Yani, fitratımız gereği içimizde kaynaşan binlerle hissiyat içerisinde, birinci derecede gündemde tutmamız ve gereklerini yerine getirmemiz icabeden duygu muhabbettir: Şöyle der:

"Bütün hayatımızda hayat-ı ictimaiye-i beşeriyeden katî bildiğim ve tahkikatların bana verdiği netice şudur ki: "Muhabbete en layık şey muhabbettir, husumete en layık sıfat husumettir."74

[Bediüzzaman](#) bundan hareketle kendisini sevenlerin diline: **"Biz muhabbet fedâileriyiz. Husûmete vaktimiz yoktur"** düsturunu koymuştur.⁷⁵ Bu düsturun gereği olarak hayatı boyunca kendisini taciz eden, her çeşit medenî ve insanî haklardan mahrum bırakan Halk Partisi' 76 ne, hakaret ve iftiralarla dolu iddianameler hazırlayan Savcılar'a⁷⁷ hakkını helal etmiş, kendini sevenleri de bu noktada ikna etmeyi hedeflediği kesin olan, ehl-i imanca itiraz edilemez mülahazalar serdetmiştir. Bunlardan birine göre, Savcılar, bu nevi haksız mahkemelerle Risâle-i Nur'un herkes tarafından duyulmasını sağlayarak millete mal olmasına vesile olmuşlardır.

Müslüman cemaatler, ona göre, muhabbeti esas alırlarsa aralarında ihtilaf etmezler. Herkes kendi mesleğinin muhabbetiyle hareket etmeli, başkasının mesleğine adavet beslememelidir. "Başka cemiyete leke sürmekle kendisine kıymet vermeye çalışma"yı hamiyet-i diniye iddiasında samimiyetsizlik alameti kabul eder.⁷⁸ Ona göre Müslümanlar arasındaki ittifakı selbedip ihtilafı getiren en mühim hususlardan biri, **"el-hubbu fillah (Allah rızası için birbirini sevmek)"** esas-ı merhametkârı yerine "el-buğzu fillah (Allah rızası için buğz etmek) "in ikâme edilmiş olmasıdır. Yani "Kendi mesleğinin muhabbeti" yerine "başka meslekten nefret" davranışlarda hâkim kılınmış, "hakikata muhabbet" yerine "ene tarafgirliği (bencillik)" müdahale etmiştir".⁷⁹

Bediüzzaman, Şia hakkında da benzer düşünceler öne sürer. Onları Âl-i Beyt'e muhabbeti öne çıkaran Müslümanlar olarak görür, Ehl-i Sünnetin de Âl-i Beyt'i sevdiğini belirterek iki zümrenin de bu muhabbette birleştiklerine dikkatleri çeker.⁸⁰

Gayri Müslim'e Muhabbet

Bediüzzaman'ın muhabbet bahsine giren en orijinal tahlillerinden biri de gayr-i müslimlere muhabbet meselesidir. Çünkü Kur'an-ı Kerim'de kafirleri ve hatta Hıristiyan ve Yahudileri dost edinmekten yasaklayan ayetler⁸¹ sebebiyle, gayr-i müslimlere karşı soğuk ve mesafeli olmayı esas alan eski ve yeni ulemadan farklı bir tutumla, onlara karşı muhabbetten bahsetmiştir. "Muhabbete en layık şeyin muhabbet olduğu" düsturunun gayr-i müslimler hakkında da geçerli olduğunu belirtme sadedinde Bediüzzaman'ın mülahazasını görmekte fayda var: "Husumet ve

---

adavetin vakti bitti. İki harb-i umumî adavetin ne kadar fena ve tahrib edici ve dehşetli zulüm olduğunu gösterdi. İçinde hiçbir fayda olmadığı tezâhür etti. Öyle ise düşmanımızın seyyiatı -tecavüz olmamak şartıyla- adavetinizi celbetmesin. Cehennem ve azab-ı ilahî kâfidir onlara". 82

Aynı bahsin devamında muhabbetin sebepleri arasında "iman" ve "İslamiyet" 'ten sonra "cinsiyet" ve "insaniyet"i zikrederek mü'minler dışında kalan insanlığa karşı beslenecek müşfikane alakanın vicdanî "asıl"larına dikkat çeker. 83

Bir başka yerde, Meşrutiyet sonrası dönemde, "Ey iman edenler, Yahudi ve Hristiyanları dost edinmeyin!" 84 mealindeki ayeti delil göstererek, "Yahudi ve Hristiyanlarla nasıl dost olacağız?" diyenlere, önce, tefsir usulü ile ilgili kaidelere dayanan açıklamalar yaparak yasağın âmm olmadığını, te'vil ihtimali bulunduğunu belirtir. Sonra ayetteki yasağın Yahudi ve Nasara ile "yahudilik" ve "hristiyanlık" noktalarına baktığını, başka noktalardan onlarla dostluk kurulabileceğini belirtir ve ilave eder: "Hem de bir adam zâtı için sevilmez, belki muhabbet, sıfat veya san 'atı içindir. Öyleyse her bir müslümanın her bir sıfatı Müslüman olması lazım olmadığı gibi her bir kâfirin dahi bütün sıfat ve san 'atları kâfir olmak lazım gelmez. Binaenaleyh Müslüman olan bir sıfatı veya bir san 'atı, istihsan etmekle iktibas etmek neden caiz olmasın? Ehl-i Kitap'tan bir harem olsa elbette seveceksin" der. 85

Kendi ifadesiyle köyleşen 86 hatta "birtek menzil (yani ev) hükmüne" 87 gelen dünyamızın yeni şartlarında iyice zaruret haline gelen Ehl-i Kitap'la diyalog ve dostluk faaliyetlerine -aynı ayetleri delil kılarak karşı çıkan günümüzdeki bazı çevrelere de cevap olabilecek mahiyetteki Bediüzzaman'ın ayet-i kerimeye getirdiği farklı bir yorum da şöyle: "Hz. Peygamber zamanında pek büyük dini bir inkılap gerçekleştirilmiş, bundan dolayı bütün zihinler dine çevrilmiş, her çeşit sevgi ve düşmanlıklar din merkezli olmuştur. Bu sebeple, gayr-i müslimlere olan muhabbet'ten nifak kokusu geliyordu. Halbuki cihanda, şimdilerde meydana gelen inkılab, bir inkılab-ı acib-i medenî ve dünyevidir" . Bu yeni şartlarda "Bütün zihinleri zabtedip akılları meşgul eden şey "medeniyet", "terakki" ve "dünya"dır.

Ehl-i Kitapla dostluk meselesini bu gerçekçi zemine oturtuktan sonra Bediüzzaman, bu yeni zeminde onlarla yapılacak dostluğun gerçek manası üzerinde durur. Buna göre, Ehl-i Kitapla dostluğun, manası, "medeniyet ve terakkilerini istihsan ile iktibas etmek" ve "her saadet-i dünyevinin esası olan asayiş muhafaza etmek"dir. Ve bahsi şöyle noktalar: "İşte bu dostluk katiyyen nehy-i Kur'ânî'de dahil değildir". 88

Meşrutiyet'in ilanı ile iyice bir gündeme gelen Ehl-i Kitap'la münasebetler meselesinde, Bediüzzaman, hep, halka yerleşen yanlış kanaatlere şer'î düsturları hatırlatarak cevaplar vermiştir. Mesela "Gayr-ı müslimlerle nasıl müsavi olacağız?" diyenlere, bunun hukuktaki müsavat olduğunu, hukukta, bir padişahla bir fukara kişinin eşit olduğunu belirtir ve ikna için, İslam şeriatına atıf yapar: "Acaba bir şeriat: "Karıncaya bilerek ayak basmayınız" dese, tazibinden men etse nasıl ben-i Adem'in hukukunu ihmal eder? Kella!" Bu prensibe müslümanların (çoktandır) riayet

---

etmediğini söyledikten sonra, Hz. Ali ve Salahaddin-i Eyyubî'nin, sıradan gayr-i müslim ferdlerle mahkeme önünde murâfaa olduklarını hatırlatır.⁸⁹

Bir başka hatırlatması, ehl-i kitaba "kâfir" demenin caiz olmayacağı ile ilgili. Dinsiz, imansız mânasında onlara kâfir demenin onlara eziyet vereceğini, halbuki Hz. Peygamber'in: "Kim bir zimmîye eziyet verirse ben onun hasmıyım... " hadisleriyle bunun yasaklandığını belirtir. ⁹⁰

Bediüzzaman'ın Ehl-i Kitap'la husumeti kaldırma gereğine olan inancı o kadar katî'dir ki, fiilen ölüm-kalım savaşı verilmekte olan Ermenilerle ilgili bir kısım tereddüdlere giderme, bu sadette sorulanları cevaplandırma sırasında, onların husumetine müslümanların zemin hazırladığına dikkat çeker. Bizdeki istibdâd sebebiyle dinimizin onlara tanıdığı zimmet hakkından onların mahrum kaldıklarını söyler:

"Kendimizi dev aynasında görmemeliyiz, kabahat bizde. Tamamen zimmetimize alamadık, bihakkın adalet-i şeriatı gösteremedik. Şeriat dairesinde, hukuklarını, istibdâdın sünnet-i seyyiesiyle muhafaza edemedik..."⁹¹

Açıklamanın devamında şunu söyler: "Size bunu katiyyen söylüyorum ki, şu milletin saadeti ve selameti Ermenilerle ittifak ve dost olmaya vabestedir. Fakat mütezellilane dost olmak değil, belki izzet-i milliyeyi muhafaza ederek, musâlaha elini uzatmaktır."

Rum ve Ermenilerin bir kısım hasmâne aşırılıklarının Müslümanlardan kendilerine gelecek bir tecâvüz vehminden kaynaklandığı kanaatinde olan [Bediüzzaman](#) onlara düşmanca politikalar üretmenin aradaki gerginliği artıracığı kanaatiyle, bu yanlış anlaşılmanın önlenmesi için "onlarla ittifak etmek lâzımdır" der.

Bediüzzaman'ın samîmi kanaati, komşuları düşman bilmemektir. **"Zira... komşuluk, dostluğun komşusudur."**⁹²

Evet ona göre, bu milletin gerçek düşmanı ne Rum ne de Ermenidir. Belki onların da düşmanlığını tahrîk eden, bize tecâvüz etmelerine cesaret verip teşci eden şey, bir kısım eksikliklerimiz ve gayr-i insani uygulamalarımızdır. Bediüzzaman bunları şöyle özetler:

"Hem de bizim düşmanımız ve bizi mahveden: cehâlet ağa, oğlu zaruret efendi ve hafîdi husumet beydir. Ermeniler bize düşmanlık etmişlerse şu üç müfsidin kumandası altında etmişlerdir."⁹³

Bediüzzaman ne kadar haklı: ilmî seviyemiz yüksek, iktisadiyatımız güçlü; millet, devlet ve ordu olarak tam bir birlik içinde olsaydık dış düşman bize saldırmaya

---

cesaret edebilir miydi? Aynı ölçüler şimdi de muteber değil mi?

Ehl-i kitaba karşı böylesi bir yaklaşım taşıyan Bediüzzaman, onlarca sevilen ve sayılan İncil ve Tevrat'a karşı da saygılıdır. Öyle ki, Bismark'ın Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber aleyhissalatu vesselam hakkındaki senâkar ifadelerini naklederken, İncil ve Tevrat hakkındaki hürmet ve saygıya uymayacak ifadelerine yer vermez ve şöyle der: "Ve o, fıkrasında, tahrif ve nesh olunan kütüb-ü münzeleyi ziyade tenkîs ettiği için, o cümleler yazılmamalı" . 94

Kanaatimizce, Bediüzzaman'ın Ehl-i Kitab'a karşı bu müsamahalı nokta-i nazarı, bir yenilik değil, kaybolan bir değer, İslamî bir düsturun ihyasıdır. Çünkü, Kur'ân, onlara din hürriyeti tanıdığı gibi 95 , Hz. Peygamber ve onu takip eden ilk halifeler döneminde Ehl-i Kitab'a karşı husumet sözkonusu değildir. Sonradan yaşanan düşmanlıklar dinden kaynaklanmaz, siyasetten kaynaklanır. Kaldı ki bu ümmet, siyasî mülahazalar sebebiyle Şîî-Sünnî ihtilafından gelen husumetin şiddetini zaman zaman hıristiyanlara olan husumetten daha ilerilere götürmüştür. Bu durumu, Batılılar da te'yîd ederler. Mesela Batılıların hazırladığı İslam Ansiklopedisi'nin müelliflerinden Buhl şöyle der: "Şurası açıktır ki, Hz. Muhammed, iktidarın zirvesine ulaştığı zaman bile, Hıristiyan ve Yahudilerden asla İslama girmeleri için zorlayıcı bir talepte bulunmadı". 96 Yine aynı müelliflerden Björkman da şöyle der:

*"Müslümanların, gayr-ı müslimler karşısındaki tutumunun tarihî gelişimini anlamak için şunu görmek gerekir: Bu tutum, ilk asırlarda siyasî-iktisadî sebeplerden daha az dinî sebeplerle şekillendi. Haçlılar dönemine kadar İslam 'da gayr-ı müslimlere karşı, hele de Ehli Kitab 'a karşı, öyle bir müsamaha hakimdi ki, aynı devrin Hıristiyanlığının onu kavraması mümkün değildi. Bunun neticesi olarak, mesela yüksek me 'muriyetlerde Hıristiyanları görebiliyorduk."*97

Kısmen konunun dışına çıkma gibi değerlendirilebilecek de olsa şunu da kaydetmek isteriz: Kerbelâ'da, Resûl-i Ekrem aleyhissalatu vesselam'ın torunu Hz. Hüseyin ve bir kısım yakınlarının katline fetva veren vicdanları taşıyan kimseler gayr-ı müslim değillerdi. Siyasetin kendine has iblis ruhu, her devirde hükümfermadır. Bunu idrak eden Bediüzzaman Ehl-i Kitapla olacak münasebetlerin dinimize göre olması gereken "İslamî zemini" Sözler 638-641ni göstermiştir. O, bu görüşünde ilcaat-ı zamana (konjoktüre) göre konuşmuş da değildir, bilakis son derece samimidir. Öyleyse, onun "Eûzubillahi mineşşeytâni vessiyâseti" diyerek siyasetten teberri etmesi sadece müslümanlara karşı siyasetten uzaklaşması şeklinde anlaşılmalıdır. Gayr-ı müslimlerle münasebetlerde de siyasetin meşru addettiği kanunlar çerçevesinde harekettten teberri ettiği ve muhiblerine de bu yolu gösterdiği şeklinde anlaşılmalıdır. Zaten onlar bunu, dahilde ve hâriçte çoktan başlattıkları çeşitli diyalog faaliyetleriyle fiilen göstermektedirler. Buna takıyye diyenler, -kasıtlı hareket etmiyorlarsa-hem İslamı bilmediklerini hem de Bediüzzaman'ı ve eserlerini yeterince tanımadıklarını ortaya koymuş olurlar. Çünkü Bediüzzaman, bu tahlillerine geçen asrın başlarında, hem de Ermeni ve Rumlarla

---

kanlı mücadelelerin yapıldığı yıllarda te'if ettiği eserlerinde yer vermiştir. Sonraki eserlerinde bu düşüncelerini nakzeden pasajlara raslamak mümkün değildir. Ayrıca bu eski eserlerini, 1950'den sonra yeniden neşretmiş, bazılarında tashihlere yer verdiği halde Ehl-i Kitab'la ilgili bahislere hiç dokunmamıştır. 98 Demek ki son nefesine kadar aynı düşüncelerini korumuştur. Bundan sonra da onun yazdıklarını değiştirmeye veya tâdil etmeye kimsenin yetkisi yoktur.

SONUÇ

Bediüzzaman, insanlığın maddî planda gelişirken ruh planında gerilediği ve hatta çöküntüye uğradığı bir dönemde yaşadı. O, bütün mânevî çöküntülerin temelinde, insanlıkta insana bakış açısının değişmesini ve dolayısıyla "insan maymundan geldi", "tesadüfen ortaya çıktı", "dünyada yaşamaktan başka bir gayesi yoktur", "ölümle hiçliğe gidecektir"... gibi sözlerde ifadesini bulan, onun Yaratıcı ile olan irtibat ve bağının koparılmasını görüyordu. Ona göre, bu umumî çöküntüyü önlemenin yolu, inanın hayat statüsünü yeniden belirlemek, Allah'la olan irtibatını yeniden kurmaktan geçiyordu. Bu da insanın kulluğuna vurgu yapmak, onun başboş olmayıp hayatta ciddî bir misyon sâhibi olduğunu hatırlatmak demektir. Öyle yaptı, Allah inancını kâllerde ihya etmek için yazdı, konuştu, karakollara, mahkemelere, hapis hânelere gitti.

Allah inancı üzerinde ısrar ederken sevgi üzerinde de durdu: Allah'ı sevmek, mahlukâtı sevmek, insanları sevmek, sevmeyi sevmek , affı esas almak gerekli dedi.

Ona göre sevme her şeyde: düşüncede de, davranışta da esas olmalıdır, çünkü âlem ve onun bir hülasası olan insan, temelde, "Nur-u Muhammedî" denen muhabbeti bir asıldan yaratılmıştır. İnsanda binlerce his vardır, ama hepsi de yaratılış mayası olan muhabbetten istihale etmiştir ve hepsinin "asl"a rücû mümkünüdür ve esasen, insanın hakiki kurtuluşu da bunu gerçekleştirmesine bağlıdır. Bu hislerin gerektirdiği davranışlar, iradî bir yönlendirme ile, Allah'a olan sevgimizin gereği olan ilahî rıza adına yapılması halinde, bütün hisler, asla rücu ederek muhabbetle, Allah sevgisinde buluşmuş, kaynaşmış olacaktır. Bu ise, kâllerde -Kur'ân'ın tarif ettiği muhabbetle buluşup kaynaşacak- güçlü bir iman tahakkukuyla mümkündür. [Bediüzzaman](#), böylesi bir iman, böylesi bir muhabbetle buluşması halinde, dinin gerçek bir uygulamasının, mü'minin iman etmekle zımnen Allah'la yapmış olduğu akit ve vermiş olduğu söze sadâkat mânasına gelen emirlere uyulma ve bunun gereği olan amellerin yapılmasının gerçekleşeceği kanaatindedir. Şöyle ki: Münazarat nam eserinde, atâlet zindanından kurtulmanın çaresini soranlara verdiği cevabın sonunda, Bediüzzaman, önceki açıklamalara muvafık olarak, hayatı boyunca yaptığı bütün çalışmaları, iki şeyin: "imanla muhabbetin mezcettirilmesi, olarak ifade eder ve bu iman-muhabbet kaynaşmasından iki şey çıkacağını söyler: "**sadâkat**" ve "**hamiyet**" ("**Hamiyet**", *gayret mânasına geldiği gibi, millete karşı duyulan sevgi, şefkat, merhamet ve onlar için fedakârâne çalışmak mânalarına da gelir*).

* * *

-
- 1 Marmara Üniversitesi İlahiyât Fakültesi Öğretim Üyesi.
  - 2 Gazali, Ebû Hâmid Muhammed İbnu Muhammed (v. 505 h.), *İhyâu Ulûmi'd-Dîn, el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, Mısır, 4, 296.*
  - 3 Aynî, *Umde 1, 144.*
  - 4 Gazalî, a.g.e. 4, 301-306. Gazeli'nin benzerlik diye ifade ettiği husus, Bediüzzaman'ın Cürcânî'den kaydedip "meyl-i cinsiyet" diye açıklama sunduğu "müştâkelet" in aynısı olsa gerek.
  - 5 Bediüzzaman, *Sözler, Envâr neşriyât, İstanbul, 1985, s. 619.*
  - 6 A.e. 359.
  - 7 Gazali, idrak edilen şeylere müdrikin duyduğu meyle muhabbet denir kaziyesine binaen, idrak edici olmayanlar hakkında muhabbetten söz edilemeyeceğini söyler (İhya 4,296).
  - 8 *Sözler, s.528.*
  - 9 Aynı eser, aynı yer.
  - 10 *Sözler s. 358.*
  - 11 *Sözler s. 642.*
  - 12 *Sünûhat, s. 24.*
  - 13 *Sözler 528.*
  - 14 *Fecr 28, Bakara 28, 245, 281, Yunus 56, Hûd 34, Enbiya 35.*
  - 15 *Risale-i Nur ülliyâtı, Nesil neşriya, İstanbul, 1995, 1,141.* NOT: Bu kitapta, Bediüzzaman'ın bütün eserleri toplamıştır. Bundan böyle, mezkur kitaba yapacağımız atıflarda kitabın adını R.N.K. şeklinde kısaltacağız.
  - 16 *Sözler, s. 625.*
  - 17 *Bediüzzaman, Divan-ı harb-i örfî, Envâr neşriyat, İstanbul, 1990, s.76.*
  - 18 *Sözler s. 521.*
  - 19 *Sözler, s.528.*
  - 20 *Yûsuf 76.*
  - 21 *Muhakemât,Sözler yayınevi,İstanbul,1977, s. 24.*
  - 22 *Sözler s.88.*
  - 23 *Şualar, Yeni Asya, İstanbul, 2000, s.201.*
  - 24 *Sözler, s. 88.*
  - 25 *Mektubat s. 265.*
  - 26 *Mektubat s. 265.*
  - 27 *Müslim, Kasâme 29.*
  - 28 *R.N.K. 2,965.*
  - 29 *Sözler, s.358.*
  - 30 *Sözler, s. 593.*
  - 31 *A.e. 624*
  - 32 *A.e. 625*
  - 33 *Sözler 624-625*
  - 34 *İhya 4, 301.*
  - 35 *Sözler s. 628.*
  - 36 *Sözler s. 629.*
  - 37 *Anasır'la Bediüzzaman sayısı yüzü geçen elementleri kastetmiş olabileceği gibi su, ateş, toprak ve hava denen dört aslî unsuru da kastetmiş olabilir.*

---

38 Sözlür 579-580.

39 Tirmizi, Ebu İsa Muhammed (v.279 h.), Sünenü't-Tirmizî, Menâkıb 1, 3613. h, İbnu Hibbân, Muhammed el-Büstî (v.354 h.), es-Sahih, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1987, s, 106 (6370.h), Müstedrek 2, 418, 600, 608.

40 Zariyat 47.

41 Aclûnî, İsmâil İbnu Muhammed (v. 1162 hicrî), Keşfu'l-Hafâ, Dâru İhyâu't-Türasi'l-Arabî, Beyrut, 1351, 2,129-130.

42 Sözlür, s. 579.

43 İstihale bir şeyin bir halden başka bir hâle geçmesi, dönmesi demektir, hal değıştirme de diyebiliriz. Sözelimi suyun buhar veya kara dönüşmesi bir istihâledir. Tırtılların kelebek oluşları da bir istihâledir.

44 Lem'alar, Sözlür, İstanbul, 1976, s. 52..

45 Bediüzzaman, muhabbetten istihâle eden hisleri açıklarken "İnsandaki bütün hisler" tabiri yerine, "mütenevvi hissiyât-ı şedîde" tabirini kullanır. Şiddetli olmayan hisleri , şiddetli olanların alt mertebeleri olarak yorumlayacak olsak -ki bu yorumu daha muvafık görüyoruz- bu takdirde bütün beşerî hislerin muhabbetten istihâle ettiği söylenebilir. Ancak, araştırmalarımızın seviyesi şimdilik bu hususta cezmetmeye imkan tanımıyor

46 Sözlür, s. 528.

47 A.g.e., s. 642.

48 İnsanlığın bugün içinde kıvrandığı mânevî buhranlar, büyük ölçüde, 17. asırdan bu yana teknoloji ve tabiat ilimlerinde büyük ilerlemeler kaydedilmesine rağmen, beşerî ilimlerde, insanî planda öbürlerine denk ve paralel bir gelişme ortaya konmamasıyla izah edilebilir. Daha fenası, beşerî sahada yapılan araştırmalarda, tabiatla ilgili araştırmalarda takip edilen prensip ve metodlara baş vurulmuştur, elbette bu insabnlık için iyi olmamış ve bir kısım sıkıntılara yol açmıştır. (Bak. Arnold Toynbee, Tarihçi Açısından Din , tercüme: İbrahim Canan, Kayıhan yayınevi, İstanbul, 1978, s. 209210, 317-319) İnsanlığa hayır ve sulh-ü umûmî getirecek İnsanla ilgili yeni telakkilerin geliştirilmesinde bu Nursî anlayışın elbette büyük katkısı olacaktır.

49 Mektubât, s.30.

50 Mektubat s. 30

51 Mektubat 27-28

52 Sözlür , s. 476.

53 Sözlür, s. 475.

54 Sünûhât, s. 23, 50.

55 Necm 23.

56 Mesnevi-i Nuriye, Osman Yalçın Matbaası, İstanbul, 1958, s. 140.

57 Bak. Elmalılı 9, 6305 ve devamı.

58 İsra 70.

59 Muhâkemât, s. 110.

60 Mektubat s. 415-16

61 Görüldüğü üzere, kesin bir ruhi alçalma olan şer'î ölçü dışındaki nefsânî zevk ile, Bediüzzaman'ın -insanî faaliyetin hedefi olarak gösterdiği ve "bir nevi kemal" dediği lezzet arasında uzaktan yakından bir irtibat yoktur.

62 Bak: Sözlür, s. 358-59, 521, 619, 642, Sünuhât, s. 19,24; Mektubât, s.265,

-
- 63 Sözlür, s. 706
- 64 Ruhî cihazlara duygu ıtlakı Nursî tabirât çerçevesinde yadırganmamalıdır.
- 65 Tевbe 24.
- 66 Al-i İmrân 31.
- 67 Lem'alar s. 47.
- 68 Lem'alar s. 51.
- 69 Sözlür s. 637.
- 70 Lem'alar s. 52.
- 71 Sözlür s. 627-651Keza aynı risalenin 619-626. sayfaları da muhabbetle ilgilidir.
- 72 Sözlür s. 638.
- 73 Sözlür 638-641
- 74 Hutbe-i Şamiye s.51.
- 75 Divan-ı Harbi Örfî s. 57.
- 76 R.N.K. 2,1910.
- 77 A.g.e. 2,1911.
- 78 Hutbe-iŞâmiye s. 98; Asar-ı Bediyye s. 390
- 79 Tевhid s. 74.
- 80 Lem'alar s. 20-23.
- 81 Al-i İmran 118, Nisa 144, Maide 51, Mümtakine 1.
- 82 Hutbe-i Şamiye 52.
- 83 A.e.s. 53.
- 84 Mâide 51.
- 85 Münâzarat s. 70-71; Asâr-ı Bediyye s. 434.
- 86 Mesnevi-i Nuriye, s. 116, R.N.K. s. 1, 1176, 2,1328.
- 87 Bediüzzaman, Nur âleminin bir anahtarı, Yeni Asya, İstanbul., 1975, s.18,19.
- 88 Münazarat, s. 70-71.
- 89 A.e. s. 66.
- 90 Münâzarât, s. 72.
- 91 A:e. s. 67.
- 92 A.e. s. 68-69.
- 93 A.e. s. 69.
- 94 Emirdağ Lahikası 1, 262.
- 95 Bakara 256
- 96 l'Encyclopedie de l'İslam, 3, 699.
- 97 A.g.e. 2, 66. Bu hususta daha geniş bilgi için Peygamberimizin Tebliğ metodları (Nesil, İstanbul, 1998) adlı kitabımızın Ehl-i Kitab'la münasebetler kısmına (s.146-178) bakılmalıdır.
- 98 Ehl-i Kitapla ilgili bahislere çokca yer verdiği MÜNAZARAT adlı kitabının 1977 baskısı -ki İstanbul'da Sözlür yayınevi tarafından yapılmıştır- tashihli baskıdır. Bu baskıda Yukarıda tems ettiğimiz meseleler aynen korunmuştur.